

SZÉNÁSI ZOLTÁN

„A beteg kor sodrában”¹

Szekfű Gyula Három nemzedék című műve és a századelő népnemzeti tradicionalizmusának irodalomkritikája

Szekfű Gyula levéltárosi, történészi, egyetemi tanári és közírói pályafutása az egyik legfigyelemreméltóbb 20. századi életművek közé tartozik, még akkor is, ha műveinek és életpályájának megítélése a kortárs recepciótól lényegében napjainkig az őszinte nagyrabecsülés és a kemény kritika szélsőségei közötti széles spektrumon fogalmazódik meg.² Jelen tanulmány keretei között elsősorban a *Három nemzedék* irodalomtörténeti vonatkozásait, valamint azokat a koncepcionális kérdéseket vizsgálom, melyek a két világháború közötti konzervatív gondolkodás s – különösen is – annak irodalomkritikai vonatkozása szempontjából relevánsnak tekinthetők.

*

1922-ben jelent meg Beöthy Zsolt millenniumi irodalomtörténetének hatodik, bővített s szerzője életében utolsó kiadása. *Kis-tükör*hez írt előszavában Beöthy reflektál a magyarságot ért történelmi csapásokra, a „reánk szakadt szörnyű év” alatt talán Trianont vagy a ’18-as polgári forradalmat és a Tanácsköztársaságot, de mindenképpen a világháborút követő nemzeti traumát érti, s ennek előkészítőjeként a „korcs irodalmat” nevezi meg, félreérthetetlenül utalva ezzel a Nyugat által képviselt irodalmi modernsége. Felteszi önmagának a kérdést: mindezek változtatottak-e valamit a két és fél évtizeddel korábban megfogalmazott irodalomtörténeti felfogásán. A válasza egyértelmű nem.³ Beöthy optimizmusát tápláló nemzeti irodalomtörténet-koncepció lényegében azok közé a háború előtti nemzedékek szemléletmódját meghatározó „illúziók” közé sorolható, melyeknek igen erőteljes kritikáját fogalmazza meg Szekfű Gyula a *Három nemzedék*ben. A fiatal történész művének célkitűzése ugyanis éppen ellentétes Beöthy irodalomtörténetével. Míg alapkoncepciója szerint a *Kis-tükör* az ezeréves magyar irodalom és kultúra nagyszerűségét volt hivatott demonstrálni, addig Szekfű nevezetes könyve arra kereste a választ, hogy mi vezetett el a világháború utáni nemzeti katasztrófákig, a forradalmakig és a történelmi Magyarország felbomlásáig.

Beöthy a volgai lovas nemzetkarakterológiai figurájának fő jellemvonásait a 19. századi nemesség idealizált képére formálta, irodalom-koncepciója értékcentrumában álló *nemzet* fogalmának alapja a nemesi nemzet eszméje, a politikai jogok kiterjesztésének irodalmi analógiája

1 Szekfű Gyula írja Tisza Istvánról: „De bármily ritka alkalom volna is rajzát adnunk, ez összefüggésben, egy romlatlan magyar jellemnek, célunk nem ez: Tisza István ép alakját a beteg kor sodrában kell szemügyre vennünk.” (SZEKFŰ Gyula, *Három nemzedék: Egy hanyatló kor története*, Bp., Élet Irodalmi és Nyomda Rt, 1920, 319.)

2 DÉNES Iván Zoltán, *Szekfű Gyula és a magyar konzervatív hagyomány*, Magyar Tudomány, 1983/6, 443–446.

3 BEÖTHY Zsolt, *A magyar irodalom kis-tükre*, Bp., Athenaeum, 1922⁶, 7–8.

pedig a nemzeti irodalom jelentéskörének kitágítása, melynek révén nemcsak Arany, de Petőfi is a volgai lovas szemével tekint végig „a bihari rónán és a Tisza síkján”.⁴ Szekfű, akitől szintén nem állnak messze a nemzetkarakterológiai magyarázatok,⁵ nem helyezi saját ideálját Böethyéhez hasonló mitikus távolságba. Az ő eszménye, akinek alakját a *Három nemzedék* első könyvében megalkotja, a reformkonzervatívként ábrázolt Széchenyi. Szekfű Gyula saját Széchenyi-képét a korábbi évtizedek Széchenyi-kultuszával szemben alakítja ki, mivel úgy látja, hogy a liberális alapokra épített 48-as, valamint a kiegyezés utáni szabadelvű magyar állam eszmeisége lényegileg ellentétes Széchenyi elveivel. A konzervatív reformer figurájának kidolgozása történetpolitikai esszéjének antiliberális érvelésmódját alapozza meg, s ez kihatott az 1848–49-es események megítélésére is. Széchenyi és a reformkori ellenzéki politika viszonyának leírása, a forradalomban játszott szerepének értékelése és Kossuthtal való szembeállítás során a radikális változások elvetését és az organikus fejlődés igényét helyezte konzervatív politikai filozófiája középpontjába. Széchenyi saját jelenkorának magyarországi állapotait a „Magyar Parlag” metaforájával írja le, de Szekfű – szemben a máig élő, a közoktatásban is kanonizált Széchenyi-képpel – úgy látja, nemzetszemléletének formálódása szempontjából mellékesek külföldi útján szerzett tapasztalatai: „akkor is felrázta volna nemzetét – állítja Szekfű –, ha lábait soha ki nem teszi a hon határain túl és az angol, francia műveltség csodáit meg nem pillantja”.⁶ Széchenyi alakja Szekfű *Három nemzedékének* első könyvében túl is nő az ideális politikusi mintán, egyetemes erkölcsi norma foglalatoként működik, melytől eltérve az előző nyolc évtized története „csakis dekadencia szomorú korszakának”⁷ rajzolható meg. Széchenyi reformkonzervativizmusának elvei tehát a történész interpretációja szerint (és által) viszont immár örökké adottak, megvalósításuk a gyakorlati politikában kivezető utat mutat a háború utáni társadalmi és politikai válságból.

A nagy egyéniség történetalakító szerepével szemben Szekfű történelemszemléletében lényeges s a reformkor óta tartó hanyatlástörténet szempontjából is fő tényezője az ország sorsát meghatározó politikai közösség („elcsábított, éretlen közvélemény”⁸) liberális beállítottsága. A meg nem értett nagy egyéniség és a tévúton járó tömeg konfliktusából utóbbi kerül ki győztesen, s ez Széchenyi tragédiája is.

*

4 Uo., 242.

5 A *Három nemzedékben* is találunk példát nemzetkarakterológiai okfejtésre. Különbséget tesz például Szekfű az Alföldön és a Felső-Tiszavidéken élő, demokratikusabb eszméket való, a liberalizmusra könnyen hajló „tiszai magyarság”, s a „józanabb” dunai és dunántúli magyarság között. A magyar nemzetet belüli karakterbeli különbségeket a régiók eltérő történelmi fejlődésében látja, s ez rávilágít arra is, hogy a nemzeti karaktereket nem örök és változatlan attribútumoknak tartotta, hanem olyanoknak, melyek hosszabb idő alatt lassan megváltozhatnak.

6 SZEKFŰ, i. m., 27.

7 SZEKFŰ, i. m., 3.

8 Uo., 220.

Saját elmúlt félévszázadát áttekintő – s Szekfű művének is legfontosabb előzményének tekinthető, az övével azonos című – írásában Asbóth János úgy látja a közélet különböző területei közül egyedül a politika és az irodalom érdemli meg a „nemzeti” jelző használatát, s ez megmutatkozik abban is, hogy saját nemzedékbeosztásánál (1892-es újraközlés címében – nem ok nélkül – a „nemzedék”-et „korszak”-ra cserélte) egy politikus és egy költő kerül egymással párba: Széchenyi és Vörösmarty, Kossuth és Petőfi, valamint Deák és Arany. Ebben a rendszerlakotói szisztémában követi példáját Szekfű is: nemzeti hanyatlástörténetében ő is kitüntetett figyelmet szentel az irodalomnak, s a harmadik nemzedék kulcsfiguráiként Adyt és Tisza Istvánt állítja egymás mellé.

A 19. századi magyar irodalom történetéből Szekfű azokat a költőket emeli ki, akiknek történelemszemlélete egybevág az övével: „Történetfilozófiájuk alap gondolata az elkorcsosodás, a jelen elsatnyult volta, s ezzel kapcsolatban azon romantikus föltevés, hogy a nemzet eredetileg hatalmas erejű, dicső tetteket véghez vivő óriás vala, ki romlatlan ősi erkölcsében nyolc századok vérzivatarjai közt rendületlenül és sikerrel tölté be hivatását a Duna térein.”⁹ Bár a múltra vonatkozó romantikus víziók hitelét a történész kétségbe vonja, mégis úgy látja, ebből születnek azok a politikai követelmények, melyek az ősök erkölcséhez való visszatérést s a jelen lelki, erkölcsi megigazulását írják elő. Ezt állítja szembe a jelent és a jövőt hamis közösségi önszemlélettel és reményekkel megtöltő liberális „nemzeti illúziókkal”. Berzsenyi, Kölcsey és Vörösmarty lesznek Szekfű kiemelt szerzői ebből a korból, Kölcsey *Himnuszával* és „Vörösmarty korábbi műveivel” (köztük a *Szózat*tal) szerinte a nemzeti irodalom fejlődése elérte azt a magasságot, mely elvezet Széchenyihez. Emellett a szemléletbeli összetevő mellett a másik (szintén Asbóthtól kölcsönzött s Horváth János irodalomszemléletével is rokon) kanonizációs tényező Szekfű saját nemzeti irodalom-kanonjában, hogy a műalkotás a külföldi inspirációk helyett „magyar talaj”-ből nőjön ki. Ezáltal lesz számára a legmagyarabb (azaz keresztény és magyar) költemény Kölcsey *Himnusa*, s így értékelődik le a Béranger-től műformát, a francia liberálisoktól pedig politikai gondolkodásmódot tanuló Petőfi.

Túllépve az 1848–49-es korszakhatáron Szekfű a kultúra, az irodalom területén is egyértelmű hanyatlást állapít meg. Az abszolutizmus idején ugyan a művelődés és az irodalom pártolás még hazafias kötelesség volt, a kiegyezés után a politikai rendszer átalakulásával azonban ez is megváltozott. A ’70-es, ’80-as éveket, azaz a második nemzedék időszakát elemezve egy sajátos aszinkronitást is megállapít. Úgy látja: a magyar művelődés klasszikus korszaka erre az időszakra esik, a nemzeti kultúra meghaladhatatlan csúcsteljesítményét adó Arany, Eötvös, Deák, Kemény viszont még az első nemzedék tagjai, ezért csupán „optikai csalódás” a hetvenes és a nyolcvanas éveket egy magasabb kultúra aranykorának látni. Ezzel szemben a második nemzedék időszakában

9 Uo., 64.

a szellemi műveltség hanyatlását regisztrálja. A szabadkőművességnek és a népszerűtlen politikai katolicizmus ellenhatásának tudja be a materialista szemléletmód terjedését, s bár a nemzeti műveltséget alapvetően a nacionalizmus jellemzi, ez a terjedő hírlapirodalom befolyása alatt egyre alacsonyabb színvonalra süllyed. Ebben az időszakban a magyar irodalomra jelentős hatást gyakorolnak a külföldi divatok, melyek közül ő a német és a francia romantikus vígjáték hatását emeli ki. Így lesz például Szekfű szemszögéből Rákosi Jenő romantikus drámaköltészete is idegen importcikk. Végezetül a *Három nemzedék* írója Tisza Kálmán centralizáló politikájának tudja be Budapest irodalmi és művelődési központtá válását, s ezzel együtt a kultúra regionalitásának háttérbe szorulását. Szekfűnek ez utóbbi állítása mindenekelőtt a főváros vs. vidék szembeállításának konzervatív sztereotípiáját szolgálja, Budapest országos kulturális központtá válása ugyanis jóval korábban meginduló folyamat, s éppen a századelő irodalma (például a nagyváradi *A Holnap* antológia) bizonyítja, hogy a regionális kultúra a főváros vitathatatlan centrumjellege ellenére kultúraformáló tényező tud lenni ebben az időszakban is.

A *harmadik nemzedék* idején válik kulcskérdéssé az asszimiláció, s ennek tárgyalásával Szekfű igyekszik a szellemi válság társadalomtörténeti okait is feltárni. Különbséget tesz a Magyarországra korábban bevándorolt, ezért az asszimilációt tekintve sikereesebb nyugati zsidóság és a később bevándorolt keleti zsidóság között. Ennek megfelelően ő is ismer pozitív példákat az első zsidó származású hírlapírók között is (Falk Miksát és Kónyi Manót említi¹⁰), de kritikusan teszi például szóvá, hogy „jó vidékiek Kis [!] Józsefet nagy magyar költőnek, Arany János egyenes utódának tartották”.¹¹ Szekfű ezzel lényegében azt az asszimilációs ajánlatot vonja vissza, melyet a népnemzeti tradicionalizmus a magyarságba beolvadó, a nemzeti kultúra alapértékeit átsajátító idegen népcsoportok tagjai számára tettek. Rákosi Jenő például 1908. január 1-jén a Budapesti Hírlapban megjelent cikkében, melyben elsőként reagált a Nyugat indulására, Kiss József kapcsán megjegyzi: „Lám, most ünnepeltük Kiss Józsefet, a ki Arany János hangján kezdett dalolni. [...] Ezentul is csak azokat fogjuk ünnepelni, a kik folytatják a sort, nem azokat, a kik idegen bálványokat imádnak.”¹² Hasonló szellemben nyilatkozik A Hét főszerkesztőjéről a Magyar Figyelő publicistája, Sebestyén Károly is, akinél azonban már hangsúlyosan megjelenik a magyarságra káros, idegen elemek szelekciójának követelménye is.¹³

Budapest politikai, gazdasági és kulturális centrummá válása Szekfű szerint azt is jelenti, hogy a harmadik nemzedékben a zsidó szellemiség határozza meg a főváros kultúráját, mely (nyilvánvalóan üzleti okokból) a hírlapirodalmon keresztül a középosztályi zsidó értelmiség és az alsóbb rétegek igényeit igyekezett kielégíteni, alapvetően nemzetközi (korábbi szóhasználat szerint

10 Uo. 230.

11 Uo. 299.

12 RÁKOSI Jenő, *Az év*, Budapesti Hírlap, 1908. január. 1., 4.

13 Vö. SEBESTYÉN Károly, *Kiss József*, Magyar Figyelő, 1911/3, 314.

kozmpolita) szemléletű volt, s centrum-jellegénél fogva az egész nemzeti irodalomra torzítóan hatott.¹⁴ Szekfűnek azonban nemcsak a zsidóság asszimilációjával kapcsolatban voltak kételyei, hasonló aggályokat fogalmazott meg az eredetileg német etnikumú asszimiláltak egy részével kapcsolatban is.¹⁵

Mivel konzervatív szemléletmódjának a lassú beolvadás, a magyar nemzetkarakter elmélyült (lelki) átsajátítása felelt meg, Szekfű a 19. század utolsó harmadában felgyorsuló asszimilációt eleve sikertelennek tartotta. Úgy látta: a lengyel zsidóság „megőrizte nemzeti tulajdonságait – tehát nem biológiai értelemben vett faji jellegzetességeit! –: a kapitalisztikus szellemet, az intellektualizmust, a teleologizmust, a voluntarizmust és a mobilizmust.”¹⁶ S azzal együtt, hogy elsősorban a hírlapirodalmon keresztül kiszolgálta és erősítette a magyarság nemzeti illúzióit, megfertőzte az egészséges magyar szellemiséget is. Szekfű tehát nemcsak a zsidóság általános jellemzésében használ korabeli negatív sztereotípiákat (például: „tisztán üzletre utalt népfaj”¹⁷), hanem hanyatlástörténetének frazeológiáját is – legalább részben – a korábbi népnemzeti tradicionalizmus kritikájának szókincséből kölcsönzi, amennyiben az eredendően egészséges magyar kultúra betegségéről, fertőzöttségéről írt.¹⁸

A *Három nemzedék* utolsó fejezetében Ady Endrét és Tisza Istvánt állítja egymás mellé, az utolsó nemzedék két emblematikus személyisége azonban aszimmetrikus párost alkot. Tiszáról ugyanis lényegesen kedvezőbb képet rajzol Szekfű, mint Adyról, politikusi nagyságát Széchenyihez, Deákhoz és Eötvöshöz méri, tragédiáját pedig egyrészt a külső körülményekben (mindenekelőtt Károlyiban és a történeti Magyarországot felbomlasztó szomszédos népekben), másrészt Tisza liberális meggyőződésében látja, de ezt is inkább származásának és a korszellemnek tudja be. A háború alatti jobboldali radikalizmus képviselőihez hasonlóan Adyban a „gyökeresen magyar egyéniség”-et,¹⁹ magyarságához való ragaszkodását tiszteli, a költő politikai műveltségét és belátásait gyarlónak minősíti, mégis úgy véli: ösztönös, tudattalan érzékeivel felismerte a korabeli magyarság hibáit. A „magyar Ugar”-viziója is egybevág Szekfű nemzetszemléletének is alapját jelentő, Széchenyitől származó „Magyar Parlag”-képzetével. Ezzel együtt értékeli azt, ahogy Ady a magyarság bűneit kritizálja: „Berzsenyi és Kölcsey óta Ady az első magyar költő, ki »gyászos magyar hibákat«, foltokat lát kora arculatján és mélységes szomorúsággal nézi, ami körülte végbemegy. Költészetében újra feltámadnak Széchenyi szólamai a nemzethalálról, a magyar parlagraól”.²⁰ Értelmezése szerint azonban Ady költészete életében romboló és anarchiaterjesztő

14 SZEKFŰ, i. m., 292–300.

15 Uo., 290.

16 GYURGYÁK János, *Ezzé lett magyar hazátok: A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*, Bp., Osiris, 2007, 374.

17 SZEKFŰ, i. m., 144.

18 Vö. Uo., 303.

19 Uo., 315.

20 Uo.

volt, s a népnemzeti tradicionalista irodalomkritika korábbi frázisait ismétli Szekfű akkor is, amikor a Párizsban eltanult szabadosságot teszi szóvá. Már liberalizmuskritikájában is megfigyelhető, hogy a káros külföldi hatásokat minden esetben a franciáknak tudja be, s ez mélyen gyökerezik abban a meggyőződésében, melyet már korábbi műveiben is megfogalmaz: a magyarság az európaiságon belül a germán-keresztény ághoz tartozik, melynek szabadságfelfogása és tekintélytisztelete különbözik a görög–római–rousseau-i ágtól, melyből a szabadság liberális eszméje is eredeztethető.²¹ Ady tragédiáját abban látja – s ez sem újdonság a kortárs Ady-recepcióban –, hogy mivel a népnemzeti kritika rásütötte a nemzetellenesség bélyegét, a költő a „tökéletlenül asszimilált” zsidóság körében talált támogatókra.

*

Lackó Miklós az 1920-as évek magyar szellemi életét meghatározó, az ellenforradalmi korszak ideológiáját megalapozó művek közül három „hanyatlástörténetet” emel ki, melyeket Spengler *A Nyugat alkonya* című művének hatástörténeti összefüggésében, a két világháború közti válságfilozófiák kontextusában helyez el.²² Ez a három mű: Szabó Dezső még 1919-ben megjelent *Az elsodort falu* című regénye, Szekfű Gyula *Három nemzedéke* és Horváth János 1922-es *Aranytól Adyig* című tanulmánya. Mindhárom mű a maga területén és a maga eszközeivel a háború alatt elmélyülő társadalmi válságból kereste a kiutat, s kétellyel fordult a kiegyezés utáni modernizációs folyamatokhoz. Érdekes tény, hogy Szabó Dezső, Szekfű Gyula és Horváth János még az Eötvös Collegiumból ismerték egymást, de kapcsolattörténetük igen eltérő volt. Szekfű és Szabó, egykori évfolyamtársak, az évek folyamán távol kerültek egymástól, pályájuk más képlet szerint alakult. Szabó Dezső egy ideig a Nyugat köréhez tartozott, közel került a magyarországi avantgárdhoz is, de már a világháború alatt szemléletmódját a jobboldali radikalizmus határozta meg. Társadalomszemléletüket és történelemfelfogásukat tekintve lényeges eltéréseket figyelhetünk meg (például a kiegyezés megítélésben), míg Szekfű számára az általa megrajzolt Széchenyi-képhez való visszatérés, addig Szabó Dezső számára a magyar parasztság kínálta a válságból kivezető utat, s 1937-ben Szabó a rá jellemző szarkazmussal megírt pamfletben kritizálta Szekfűnek a magyarországi németiség asszimilációjáról szóló tanulmányát.²³ Ennek ellenére vannak érintkezési pontok is a két kulcsmű között: mindketten antikapitalista álláspontonról szólalnak meg, rendkívül kritikusan szemlélik a háború előtti politikai vezető szerepet betöltő nemesi középosztályt és a magyar zsidóságnak a kapitalista termelésben játszott szerepét. Kettejük szellemi kapcsolatának

21 Uo., 57.

22 LACKÓ, *Válságkorszak - válságelméletek. Három alapmű az 1920-as évek magyar szellemi életéből*, Múltunk, 2007/3, 4–39.

23 SZABÓ Dezső, *Ede megevé ebédem!*, Bp., Ludas Mátvás, 1937.

összefoglalójaként Veres András megállapítását idézhetjük: „Látható, hogy Szekfű és Szabó eltérő premisszákból indultak ki, de a kapitalizmusellenes konklúzióban egyetértettek.”²⁴

Sokkal harmonikusabb s bizonyos értelemben produktívabb szellemi munkakapcsolat alakult ki Horváth János és Szekfű Gyula között. Lackó Miklós Horváth és Szekfű levelezésére hivatkozva tanulmányának egyik lábjegyzetében megállapítja: az irodalomtörténész mintegy lektorként működött közre a *Három nemzedék* megszületésében, Asbóth említését az ő javaslatára hagyta ki Szekfű, de Horváth az Adyról írott részekbe is több kritikát javasolt, Tiszáról viszont pozitívabb képet rajzolt volna, mint a történész.²⁵ Az *Aranytól Adyig* kapcsán sem ok nélkül emeli ki Lackó, hogy az irodalomtörténeti tanulmány „vezérszavai részben közel álltak Szekfű nézeteihez.”²⁶ Véleményem szerint a két mű között ennél is mélyebb szemléletbeli kapcsolódás figyelhető meg. Az alapkoncepción túl (hanyatlástörténetként megírni a magyar társadalom, illetve a magyar irodalom kiegyezés utáni történetét) mindketten a lassú, organikus fejlődésben látják a társadalom és a szellemi élet normális működésének a zálogát. Horváth a *Két korszak határán* címmel még 1913-ban tervezett, de végül kiadatlan tanulmánykötetének *Előszavát* helyenként szó szerint megismételve egy negatív irodalmi fejlődéstörténetet ír le. Eszerint a Kazinczy-féle stílreform nyugati mintát követve megteremtette a fentebb irodalmi stílust, Petőfivel és Arannyal, valamint a kritikában Gyulai Pállal ez az irodalmi műveltség szélesebb társadalmi bázis (a „nép”) számára is elérhetővé vált, s ezzel jutott a magyar irodalom fejlődéstörténetének csúcspontjára. A szerves fejlődés hiánya miatt azonban a nemzeti klasszicizmus eredményei nem tudtak gyökeret verni, a nagyközönség ízlése (Szekfűnél ennek megfelelője a liberális elveket valló politikai közösség) ezért nem vált immunissá a századelőn jelentkező új irodalommal szemben. Megtaláljuk Horváth okfejtésében is a hírlapirodalom közízlést rongáló hatásának kárhoztatását, valamint az igazán nagy egyéniségek népszerűtlenségének tételét. Horváth szerint az irodalom 40-es években történő átpolitizálódásának következménye, hogy a kiegyezés után Petőfi mint a „hazafais és forradalmi eszmék szószólója”²⁷ vált népszerűvé a „politikailag színtelenebb”²⁸ Arannyal szemben, holott – emeli ki Horváth –: „Arany magyarsága kétség nélkül gyökeresebb, történetibb és teljesebb, művészete konkrétebbül nemzeti, mint Petőfié.”²⁹ Ehhez hasonlóan vált népszerűtlenné a közönségkedvenc Jókait kritizáló Gyulai Pál. A hanyatlástörténet okait csakúgy, mint Szekfű, Horváth is a körülményekben és a hibákban látja, a nemzeti illúziók szekfűi kritikáját saját anyagára alkalmazva állapítja meg a nemzeti eszme, a népnemzeti és a népies fogalmának kiüresedését, s a

24 VERES András, *Egy 20. századi próféta = A magyar irodalom történetei: 1920-tól napjainkig*, főszerk. Szegedy-Maszák Mihály, Bp., Gondolat, 2007, III, 197.

25 LACKÓ, i. m., 19–20.

26 Uo., 35.

27 HORVÁTH János, *Aranytól Adyig = H. J., Irodalomtörténeti és kritikai munkái*, szerk. KOROMPAY H. János, KOROMPAY Klára, V., Bp., Osiris, 2009, 410.

28 Uo., 411.

29 Uo., 412.

történésszével egybecsengő gondolatmenetet kifejtve részletesen sorolja a Gyulai halála utáni népnemzeti-konzervatív kritika mulasztásait: a higgadt és reális értékelés elmaradását, az új irodalom valóságos súlya szerint történő mérlegelését, s nem mellesleg a zsidóság negatív szerepének kiemelését a modern irányzatban.

A zsidóság asszimilációja kapcsán Horváth lábjegyzetben Szekfű *Három nemzedékére* utal, ebben a kérdésben tehát álláspontja tökéletesen egybevág a történészével: „A zsidóság beolvadása bár megindult, az egyre szaporodó bevándorlások folytán korántsem mehetett végbe, sőt megakadt. A felszín nyelvegysége alatt a beözönlők nagy tömege megőrizte faji különállását.”³⁰ Ennek a tételnek megfelelően Kiss József helye hasonlóan jelölődik ki nála is, mint Szekfűnél: a Nyugat megjelenését előkészítő figuraként, a Nyugat pedig nem más ebből a szempontból Horváth szemében, mint „zsidó és hangsúlyozottan filozemita írók csoportosulása; kicsiben: egy zsidóbeolvadással telített magyarság; egy végbement zsidóbeolvadás.”³¹ Horváth 1922-es Ady-portréja nemcsak a Szekfű könyvében vázoltnál negatívabb, hanem annál is, amit 1909-es nevezetes tanulmányában megrajzolt. A háború után született hanyatlástörténetével már nem volt összeegyeztethető Ady poétikai jelentőségének a méltatása, a költő alakja mintegy emblematikusan a nemzeti irodalom folytonosságában beálló szakadás jelölője lett. S hogy mégsem teljesen reménytelen a magyar irodalom jövője az abban áll Horváth szerint, hogy – miként Szekfű számára Széchenyi egyetemese értékétként megrajzolt figurája – immáron adva van a nemzeti klasszicizmus örök érvényű művészi és erkölcsi értékrendje, melyre alapozva helyreállítható a modernséggel *megszakadt folytonosság*.

*

Horváth, csakúgy, mint Szekfű a kiegyezés utáni társadalmi és irodalmi modernizáció sikerességét vonja kétségbe, s talán nem véletlen az sem, hogy a *Három nemzedék* sok esetben statisztikai adatokkal alátámasztott gondolatmenete a kapitalizmus kárhóztatásán túl, a gazdasági fejlődés leírására nem fektet hangsúlyt. Figyelembe véve a 20-as, 30-as évek magyar politikai és szellemtörténetét s a Szekfű által kidolgozott újkonzervativizmus kudarcát, megérthetővé válik az is, miért sorolta Bibó István a nemzeti illúziók kritikáját megfogalmazó Szekfű Gyulát a „hamis realisták” közé.³² Jelen tanulmány keretei között nincs arra, mód, hogy részletesebben értékeljem Szekfű „reformkonzervatív” politikai programjának tételeit (különösen azok *mai* érvényességét), vagy hogy ítéletet mondjak a fordulatokban gazdag történészi pálya felett. Végezetül ezért csak annyit szeretnék megjegyezni: talán nemcsak a rendelkezésemre álló szűkös keretek miatt nem ez az a ritka alkalom, amikor egy nagy jellem alakját megrajzolhatnám „a beteg kor sodrában”.

30 Uo., 423.

31 Uo., 424.

32 BIBÓ István, *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*, <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/350.html> [2017. 01. 13.]